

Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta Poniatowskiego, cz. IV

PRÓBA SCALENIA

Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta nigdy nie został w całości zinwentaryzowany, trudno więc dzisiaj określić jego rozmiary. Według ustaleń Krystyny Łonczyńskiej, na podstawie wszystkich odnalezionych spisów można przyjąć, że liczył blisko 600 jednostek, w tym około 200 map terenów obcych. Zbiór przechowywany w AGAD stanowi jego nikłą część.

HENRYK BARTOSZEWICZ

Większość kartografików po śmierci króla została sprzedana na licytacji w Petersburgu. Z pozostałych 400 jednostek, blisko 150 stanowiły kartografika zarejestrowane w inwentarzu map granicznych. Około 250 jednostek to mapy ogólne Rzeczypospolitej, mapy województw Karola Perthéesa wraz z kopiami, mapy sporządzone przez Franciszka Czaykowskiego, mapy dróg, mapy hydrograficzne, plany miast i twierdz oraz kartografika wojskowe. *Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta*, przechowywany w Archiwum Głównym Akt Dawnych, został odtworzony w latach 1957-1960 przez ówczesnych pracowników Oddziału Kartografii AGAD na podstawie wykazu Jana Baptysty Albertrandy'ego z 1796 r. Z map ogólnych Rzeczypospolitej w zbiorze znajdują się jedynie trzy. Autorstwo pierwszej z nich jest przypisywane Karolowi Perthéesowi, Antoniemu Hiżowi lub Bartłomiejowi Folińskiemu (AGAD, Zb. Kart. 72-9). Ponadto nie mamy pewności, czy mapa rzeczywiście znajdowała się w *Zbiorze Geograficznym Stanisława Augusta*. Druga z map ogólnych Rzeczypospolitej jest redukcją *Polonii* Perthéesa, rytowaną przez Sebastiana

Dorna i wydaną przez Michała Grölla w 1773 r. (AGAD, Zb. Kart. 43-33). Trzecia mapa to sześćoarkuszowy miedzioryt dzieła Giovanni Antonio Rizzi-Zannoniego z 1772 r. Wcześniej była ona przechowywana w Zbiorze Popielów (AGAD, Zbiór Popielów 437-442). Wszystkie trzy mapy należy traktować jedynie jako eg-

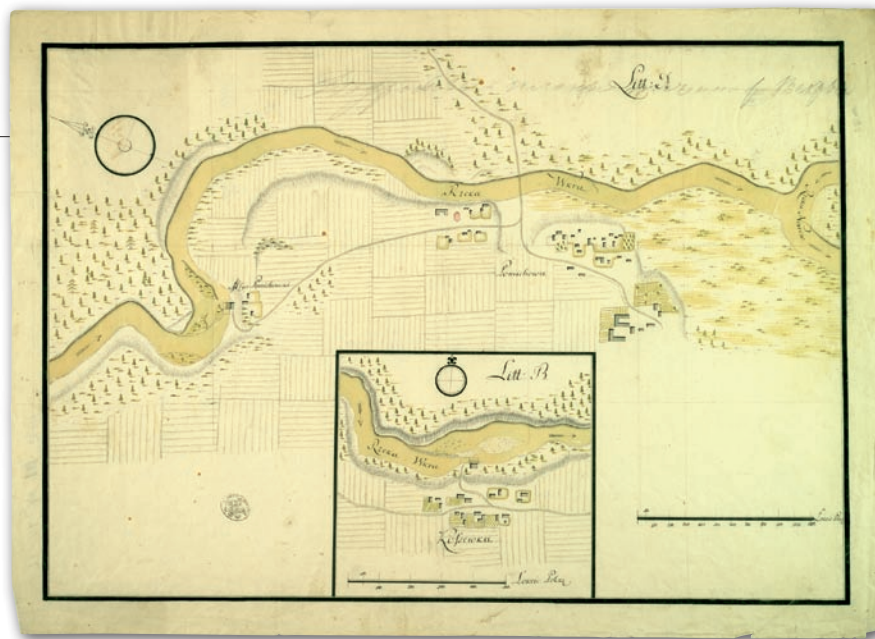
zemplarze zastępcze obiektów znajdujących się w *Zbiorze Geograficznym*.

W tekach obejmujących mapy prowincji Rzeczypospolitej znajdowały się wszystkie mapy ziem i województw Perthéesa, ich bruliony, czystorstysy i kopie, a tak-

MAPY WOJEWÓDZTW PRZECHOWYWANE W ZBIORZE GEOGRAFICZNYM STANISŁAWA AUGUSTA W AGAD

Mapa województwa	Sygnatura stanisławowska	Sygnatura Zb. Kart. AGAD
1 brzesko-kujawskiego rkps 1785 r.	N° 39 A	AK 108
2 sandomierskiego rkps 1783 r.	Brak	AK 100
3 sandomierskiego (kopia Grzegorza Czapskiego) rkps 1791 r.	Brak	AK 100a
4 kaliskiego rkps 1793 r.	Brak	AK 102
5 łęczyckiego rkps 1793 r.	N° 37	AK 96
6 podlaskiego rkps 1795 r.	N° 36	AK 98
7 krakowskiego ryt. 1792 r.	N° 43 B	AK 92
8 lubelskiego ryt. (po 1806 r.)	Egzemplarz „zastępczy” dla Zbioru Kartograficznego	88 - 1
9 mazowieckiego kopia wykonana w Depo-Kart. (1797-1812)	jw.	AK 94
10 krakowskiego rkps 1785 r.	N° 46	AK 90
11 sandomierskiego rkps 1786 r.	N° 45	AK 91

Tabelę opracowano według wzoru przyjętego przez K. Łonczyńską. Pozycje 10 i 11 to mapy województw F. Czaykowskiego w zbiorach AGAD.

Rys. 1. Mapa trzech odcinków rzeki Wkry, 1776 r. AGAD, Zb. Kart. 73-9, ark.1-2

że mapy województw F. Czaykowskiego. AGAD posiada z tego pięć map rękopiśmiennych, jedną kopię, jedną mapę rytowaną. Niektóre z nich mają widoczną sygnaturę stanisławowską. Ponadto w AGAD znajdują się dwie mapy województw, które stanowią materiały zastępcze dla *Zbioru Geograficznego Stanisława Augusta*.

Do tej części *Zbioru Geograficznego* należy także mapa ziemi liwskiej Perthéesa (AGAD, Zb. kart. 43-35). Najwięcej jednostek zachowało się wśród map delimitacyjnych. Dla tej grupy kartografików sporządzono w okresie stanisławowskim najdokładniejsze inwentarze, co pozwala na precyzyjne ustalenie stanu ich zachowania. Według spisów królewskich, mapy graniczne obejmowały 81 pozycji inwentarzowych, z których 72 znajdują się w AGAD. Spośród map granicy z Prusami zachowało się 8, bra-

kuje atlasu granicznego Perthéesa oraz 3 map granicy na odcinku Noteć – Drwęca. Z map granicy z Rosją zachowały się 42 pozycje (brak 4 map I rozbioru); z map granicy polsko-austriackiej – 22 pozycje odnotowane w spisach królewskich. Zachowane kartografika stanowią około 89% map delimitacyjnych objętych inwentarzami powstałymi w dobie stanisławowskiej.

Zitinerariów (*iténéraires*) zachował się w AGAD atlas szlaku podróży króla Stanisława Augusta z Łady do Horodca, wykonany przez geometrę królewskiego Michała Połchowskiego (AGAD, Zb. Kart. AK 147) oraz *Opisanie traktu podróży Jego Królewskiej Mości z Warszawy do Grodna de anno 1784* (AGAD, Zb. Kart. 71-3). Mapa, do której sporządzono *Opisanie*, nie została odnaleziona. Znajduje się ona w spisie kartografików wypożyczonych ks. Kurakino-

wi. Według tego spisu mapa posiadała nr 13, taki sam jak *Opisanie*.

W *Zbiorze Geograficznym Stanisława Augusta* znajdowało się najprawdopodobniej 45 map hydrograficznych. Z tej grupy kartografików w AGAD znajduje się 9 jednostek archiwalnych:

1) *Położenie między rzekami Pilicą y Wartą* [...], 1775 r., najprawdopodobniej kopia mapy autorstwa Jana Ferdynanda Naxa sporządzona przez Perthéesa (AGAD, Zb. Kart. 96-9).

2) *Bieg [...] Pilicy od Przedborza do wybiegu geometrycznie wymierzony y odrysowany*, 1776 r., przypuszczalnie wykonana przez Perthéesa kopia mapy, której autorem był Nax (AGAD, Zb. Kart. 73-13).

3) *Mapa trzech odcinków rzeki Wkry*, 1776 r., Jerzy Jan de Woyten (rys. 1). Mapę tę sporządził de Woyten dla Komisji Skarbu Koronnego. Ponieważ zachowany egzemplarz ma sygnaturę hydrograficznych map królewskich, została ona zaliczona do *Zbioru Geograficznego Stanisława Augusta*. Jest to prawdopodobnie kopia albo, być może, oryginał wypożyczony do kopiowania, który nie został zwrócony właścicielowi (AGAD, Zb. Kart. 73-9, ark. 1-2 + opis: k. 1-10).

4) *Mapa niwelacji rzeki Muchawca*, 1780 r., Herman Dietrich, Karol Hirschberg, Schulte (AGAD, Zb. Kart. 73-10).

5) *Mapa kanału Królewskiego i kanału Ogińskiego*, 1785 r., Karol Perthées (AGAD, Zb. Kart. 96-11).

6) *Kanał Piński y rzeka Szczara w swoich załamaniach od rzeki Jasiodły do Miasta Słonima z przyległościami opisane*, 1787 r., Maurycy Bylewski (AGAD, Zb. Kart. 96-15).

7) *Powiatu Pińskiego część większa, z częścią Słonimskiego i częścią województwa Nowogrodzkiego dokładnie opisana*, 1787 r., Maurycy Bylewski (AGAD, Zb. Kart. 96-10).

8) *Mappa Topograficzna [...] złączenia Rzek Dniepra y Dzwiny*, 1784 r. Michał Połchowski. Jest to wykonana około 1784 r. kopia mapy kanału Dniepr – Dzwina z 1783 r. autorstwa chorążego wielkiego Księstwa Litewskiego Matakiego (AGAD, Zb. Kart. 96-2 – rys. 2).

9) *Mappa Topograficzna [...] złączenia Rzek Głównych Dniepra y Dzwiny*, 1784 r. Sporządzona około 1784 r. kopia mapy kanału Dniepr – Dzwina z 1783 r. nieznanego kopisty (AGAD, Zb. Kart. 96-16).

Ponadto w AGAD znajdują się dwie rosyjskie kopie mapy hydrograficznej Polski autorstwa Perthéesa z 1785 r., które można uznać za materiał zastępczy dla *Zbioru Geograficznego*. Pierwszą z nich

Rys. 2. Mapa Kanału Dniepr - Dźwina, 1784 r., AGAD, Zb. Kart. 96-2

sporządzono w Depo-Kart (1787-1812) – AGAD Zb. Kart. AK 127. Druga została wykonana przez nieznanego autora w końcu XVIII lub na początku XIX w. (AGAD, Zb. Kart. 96-1).

Niewiele zachowało się w AGAD kartografików królewskich określanych przez Albertrandy'ego jako mapy „terenów mniej rozległych”, czyli wielkoskalowe mapy miast i fortec. Kartografia forteczna były wówczas sporządzane głównie przez oficerów Korpusu Inżynierów Koronnych. W grupie planów fortec i miast znajdują się:

1) *Planta fortecy Jasnogorskiej*, ok. 1789 r., porucznik Józef Eckiert (Eckert) – AGAD, Zb. Kart. 94-7.

2) *Plan Fortecy Jasnogurskiej*, 1789 r., architekt, porucznik Karol Poleski (Polewski) – AGAD, Zb. Kart. 94-4 (rys. 3).

3) *Plan Fortecy Jasnogurskiej iak iest teraz [oraz] Plan nowej fortyfikacji*, ok. 1789 r., architekt, porucznik Karol Poleski (Polewski). Plan obejmuje zasięgiem terytorialnym twierdzę dawną i twierdzę nową (projektowaną) – AGAD, Zb. Kart. 94-8.

4) *Planta Lanskoronskiego Zamku*, 1772 r., Kazimierz Kaszewicz (AGAD, Zb. Kart. 67-3).

5) *Mappa generalna całego Miasta JKMcI Lublina*, po 1783 r., Maksymilian Billewicz. Jest to wielkoskalowa kopia mapy autorstwa geometry przysięgłego

Trybunału Koronnego Lubelskiego, Stanisława Jana Nepomucena Łęckiego (AGAD, Zb. Kart. 92-13).

6) *Plan de la ville de Varsovie [...]*, 1762 r., Pierre M. Ricaud de Tirregaille, ryt. Jakub Teofil Marstalski (AGAD, Zb. Kart. 86-17, ark. 1-4).

7) *Plan de Varsovie [...]*, 1772 r., Giovanni Antonio Rizzi-Zannoni, ryt. Chalmandrie (AGAD, Zb. Kart. 300-25 – rys. 4).

8) *Planta Miasta Warszawy z okolicami*, 1777, major Maciej Deutsch (AGAD, Zb. Kart. 86-18).

9) *Planta Miasta Warszawy z Przedmieściami*; 1779 r., Piotr Henequin, ryt. M. Keyl, wyd. Michał Gröll (AGAD, Zb. Kart. 69-35).

10) *Okolice Warszawy w diametrze pięciu mil*, 1786 r. (ryt. 1794 r.), Karol Perthées, ryt. Pierre François Tardieu (AGAD, Zb. Kart. 69-22b – rys. 5).

Zachowane spisy Friesego i Albertrandy'ego nie pozwalają na ustalenie liczby map i planów wojskowych, które znajdowały się w *Zbiorze Geograficznym Stanisława Augusta*. Przejęte w 1796 r. przez Albertrandy'ego od generała Augustyna Gorzeńskiego Archiwum Wojskowe także nie zostało zinwentaryzowane. Dlatego dziesięć zachowanych w AGAD kartografików wojskowych powstałych w epoce stanisławowskiej może pochodzić ze zbioru królewskiego lub Archiwum Wojskowego. Nie ulega jednak wątpliwości, że mapy te związane są z osobą Stanisława Augusta. Sześć z nich to plany manewrów i rewii Gwardii Pieszej Koronnej, które zachowały się w Zbiorach z Jabłonny (AGAD, Zb. Kart. 501-1 do 501-6). Najprawdopodobniej dwie mapy pogranicza austriackiego, stanowiące odrysy zdjęć wojskowych terenów województwa sandomierskiego, sporządził

Rys. 3. Plan fortecy jasnogórskiej z projektem nowej fortyfikacji, 1789 r., AGAD, Zb. Kart. 94-4

dla króla w 1795 r. pułkownik Maurycy Hauke (AGAD, Zb. Kart. 88-8 i Zb. Kart. 56-10). Do królewskich map wojskowych można też zaliczyć kopię mapy województwa sandomierskiego, wykonaną przez Franciszka Podolskiego (AGAD, Zb. Kart. 43-32) oraz mapę sytuacyjną terenu między rzekami Chechło i Regułą (AGAD, Zb. Kart. 73-1).

Posługując się spisem Albertrandy'ego, podjęto próbę odtworzenia *Zbioru Geograficznego Stanisława Augusta Poniatowskiego* w jego zachowanych fragmentach. Dla 128 jednostek inwentarzowych, wcześniej przechowywanych w innych zbiorach aktowych i kartograficznych, w AGAD sporządzono inwentarze kartkowy i książkowy oraz indeks geograficzny i osobowy autorów map. Inwentarzowi książkowemu nadano układ rzeczowy, dzieląc zachowane opracowania na siedem grup:

- 1) mapy Rzeczypospolitej,
- 2) mapy województw Rzeczypospolitej,
- 3) kopie map delimitacyjnych,
- 4) mapy hydrograficzne,
- 5) mapy podróży,

- 6) plany miast i twierdz,
- 7) mapy i plany wojskowe.

Podjęto prace zmierzające do stworzenia inwentarza idealnego *Zbioru Geograficznego Stanisława Augusta*. Sporządzony w 1960 r. przez Krystynę Łonczyńską w AGAD inwentarz książkowy, oprócz wspomnianych 128 jednostek inwentarzowych obejmujących mapy przechowywane w Oddziale Kartografii AGAD, uwzględnił także mapy stanisławowskie znajdujące się w innych zbiorach (15 jednostek inwentarzowych): 1) Biblioteka Narodowa w Warszawie (3 jednostki inwentarzowe), 2) Biblioteka Czartoryskich w Krakowie (2), 3) Muzeum Czartoryskich w Krakowie (9), 4) Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego (1). Ponadto inwentarz obejmuje mapy znajdujące się w aktach Archiwum Stanisława Augusta przechowywane w AGAD (3 jednostki) i mapy w aktach Archiwum Stanisława Augusta poza AGAD (14 jednostek).

HENRYK BARTOSZEWICZ

Literatura

- Bańkowski P., *Archiwum Stanisława Augusta*, Warszawa 1958;
- Bartoszewicz H., *Zbiory Kartograficzne Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, 2008, t. 40, nr 1;
- Buczek K., *Sprawa autorstwa anonimowej mapy Polski z około 1756-1768 roku i jej dwu przeróbek*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, 1980, t. 12, nr 4;
- Łonczyńska K., *Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta*, „Archeion”, 1960, t. 33;
- *Straty biblioteki archiwów warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. 3, Biblioteki, Warszawa 1955;
- *Zbiór Geograficzny Stanisława Augusta*, Inwentarz zbioru (maszynopis), Warszawa, bd.

Rys. 4. Plan Warszawy, 1772 r. AGAD, Zb. Kart. 300-25

Rys. 5. Mapa okolic Warszawy w diametrze pięciu mil, 1786 r. (ryt. 1794 r.), AGAD, Zb. Kart. 69-22b